

JÓZSEF ATTILA
1905—1937

József Attila

EMLÉK-FORGÁCSOK A KÖLTŐ HALÁLÁNAK 20. ÉVFORDULÓJA ALKALMÁBÓL

Sokszor kérdezik tőlem, különösen fiatalok: milyen is volt ő? hiszen ismerte őt, barátja volt, tudjuk; milyen volt a megjelenése, a hangja, a modora? Igaz, hogy Petőfihez hasonlított? Igaz, olyasféle volt a feje formája, a termete is; és Attila alighanem s erette, dédelgette ezt a hasonlóságot, amely mintegy szemmel látható bizonyítéka volt szellemi családfájának. De mindez csak külsőség volt rajta. Amit nem tudok feledni, az a tekintete volt, — gyermeki, bizakodó tekintet, amellyel a világot szólította maga köré, hogy simogattassa magát vele, hogy simogassa.

Később, élete s elméje alkonyán, (mi nem éreztük meg, nem akartuk tudni, hogy alkonyodott), sokszor megróttam azért, hogy legtöbb versében szerepelt ez a hasonlat: »mint a gyermek«. »A költő olyan mint a kisgyerek, vagy mint az első ember a lapályon; két lábra állni próbál, hogy ne fájjon apró mivolta...« »Mint gyermek, aki bosszút esküdött és felgyújtotta az apai házat«. »A kis kölyök, ki voltam, ma is él.« Tudtuk, sejtettük a lelki gyötrelmek, a lélekelemzés nehéz kúrája fordították őt akkor a távoli gyermekkor riadalmai és vágyakozásai felé; a gyermekség kalandjaiban kereste a kulcsot a felnőtt rettenet megértéséhez. »Nézz előre« — mondtam neki. Csüggedten csóválta fejét: »Nem tudok már.« S valójában, mintegy megbabonázva, holdkórosan, a lélek merevgörcsével kereste, álmatlan éjszakákon és verseken át, a rég eltűnt Anyát. Azt a »szép régi asszonyt«, akinek fantómja ott kísértett a rosszul szerető (csak rosszul szerethető) szeretők mögött, akinek ölen ringatózni, ájult boldogsággal, lett létének minden értelmet értelmetlenné változtató örült szenvedélye.

De ez már a vég felé volt. Ami megütött benne, elbűvölt, ismeretségünk kezdetén, az a gyermekdedsége volt ép, — kissé

ügyefogyott ártatlansága, kedvessége és mohósága a szeretet után, s az a mosolyogni vagy sírni való igyekezete, hogy elhitesse saját magával (ami barátainak nem volt probléma): hogy felnőtt ember, igaz s nagy költő, aki üzeneteket hoz önmélyünkéből valamennyiünknek.

C'était un enfant frustré: most veszem észre, hogy a magyar nyelvben a »frustré« jelzőnek nincs egyszerű megfelelője. Talán így fordíthatnám: »akit a sors mostohán kezeit«; a gyermek, akinek nem jutott ki az anyai szeretetnek, gyengédségnek, s apai óvásnak, tekintélynek az a minimális adagja, amely a normális, egyensúlyozott felnövésnek elengedhetetlen feltétele. Egy ilyen sérelmet még épebb idegekkel, jobb életkörülmények között is egy egész emberélet kevés kiheverni. Attila sose heverte ki. A mosolya, a vidámsága, a játékosága mögött (mert nagyon próbálkozott játszani s kilékelni a léttel), ott bujkált mindig — s verseiből kikitekint — a régi, az elemi, a konstáns sértődöttség. Meg volt ő nagyon sértődve az életre; az apjára, hogy otthagya, nem törődött vele; az anyjára, hogy dolgozott és belehalt a sok mosásba, ahelyett, hogy őt becézte volna; a nővéreire, hogy nem tudták pótolni az elveszett anyát; az istenre, hogy nem hozta vissza a visszahozhatatlant. Ránk is meg volt sértődve, a barátaira, még ha nem is mutatta: mert ki szerette őt eléggé? Ki találta ki, hogy mi fájtn neki? Az örület hónapjai csak napfényre hozták belőle azt, ami mindig ott lappangott benne: az üldözöttség, a kijátszottság érzését. Őt mindenki, mindig csak fosztotta, rászedte.

Emlékszem utolsó találkozásunkra, a kis balatoni házban, ahol meglátogattuk néhány nappal halála előtt, egy-két barátja: Ignótus Pál, Hatvany Bertalan. Szomorú volt, nyomott és reménytelen. A Szép Szó előadó körútjairól beszéltünk neki, ahol az ő versei felolvasásával arattuk mindenütt a legforróbb tapsokat. S valóban, a siker rámosolygott akkor Attilára. Megélhetése, e'öször életében, biztosítva volt; a Szép Szó szerkesztése társadalmi pozíciót és tekintélyt adott neki; neve kezdett ismertté válni szélesebb körökben. Ezt mondtuk neki — de ő már nem hitte el: »Nem kellek én senkinek« hajtogatta. »Még csak 500 példányt se adott el Cserépfalvy a könyvemből«. S ez igaz is volt. Ámde Franciaországban André Gide első könyveiből sem adott el többet Gallimard. Mi láttuk, tudtuk, hogy Attila közeljutott már a naphoz, amelyen az egész ország elitje figyelt volna szavára. A szeretethez való emberi jogát követelő költő szavára, a mostoha sorsú ország jogfosztott elitje. Mert az ő magán-árvaságán keresztül vajon Attila nem a mi nagy közös kiebrudalt voltunknak adott-e hangot?

Szerettem volna akkor megint olyannak látni őt, mint 1932 tavaszán, amikor meghívásomra eljött velünk, az egyetem bölcsészeti diákjainak marxista csoportjával a budai hegyekbe kirándulni. Vagy harmincan, egy dombháton, körülültük akkor; ott volt köztünk Rajk László, Szász Béla, Olt Károly; rég volt, talán igaz se volt? S Attila, a középben, csillogó szemmel, boldogan (mert komolyan vették) beszélt nekünk. Nem is tudom már miről. Bizonyára esztétikáról, Marxról, a világról. S mi áhítattal lestük a szavát, aztán énekeltünk. A Párt vigyázott ránk akkor, s mi vigyáztunk a Pártra, a munkásosztály élcsapatára. Kiálltunk érte »mint a kémény, lássák«. S bújtunk érte... Attila életének (s talán a miénknek is) ezek voltak legszebb hónapjai: hitt. Minden olyan egyszerűnek tűnt! Oroszországban testet öltött, anyagi erővé, jogot formáló akarattá vált, amire áhítoztunk — anyátlan s hazátlan serdülő magyarok: az ember iránti irgalom. Az első ötéves tervben ezt láttuk: a világ, kívánságaink szerint való újjáteremtésének megnyílt lehetőségét. Fialatok voltunk és bizakodók. Oroszország lett a szellemi hazánk és igazságosztó édesanyánk; akár az őskeresztenyek, borzongtunk az újra megtalált testvériség édes italától. S minő áldozat lett volna sok, megfizetni ezért a hitért és reményért? S hogyan néztük volna le megvetőleg azokat, akik rosszat mondtak a mi Anyánkra! Elhittük volna, hogy kíméletlen, elmaradott, bizalmatlan s nem törődik velünk?

Szerettem volna megint ilyen reménykedőnek látni Attilát: útmutatónak. De ő hitevesztetten bezárkózott már a Nihilizmus páncélába, az árvaság s feleslegesség s megcsaltság kényszerzubbonyos bizonyosságába. Aki mindent elkövetett azért, hogy hosszúranyúló betegsége ellenére, létfenntartása biztosítva legyen, nem azzal vádolt-e, néhány hónappal azelőtt, egy rohamát an, hogy el akarom orozni a kenyerét? S nem úgy nézett-e mindnyájunkra, kémlelőde, bizalmatlanul, mint ellenségre, akik meg akarjuk c.alni, le akarjuk, vissza akarjuk rántani? Ő már megindult akkor, lehajtott fejjel, elfáradt s mindenből kiábrándult gyermek, az Ől felé, amelyből kiszakadt, elpihenni és megnyugodni a Halál karjában.

* * *

De pajkosság is volt Attilában sok; nem kell azt hinni, hogy mindig csak sarokban gubbasztott, lehorgasztott fejjel, sosem-volt boldogsága romjain keseregve. Láttuk őt vidorán is; csillogó szemmel, ittasan (nem szeszektől, mert nagyon mértéktartó volt, akár-csak a bornemissza, bordalokat költő Petőfi is), hanem költészettől, szavaktól, egy-egy logikai teli-távlattól. Kevés embert láttam még

oly élvezettel gondolkozni és beszélgetni, mint őt. Talán senkit sem. A gondolkozás, eszmélet, költészet egybefolyt nála szétválaszthatatlanul; eszmélkedni, elmélkedni volt élete nagy szenvedélye, kalandos felfedező út a szellem végtelen térségein. S mikor megpihentott valamely rőt bozót mögött, egy gondolat-nyulat, utána iramodott s többé nem is lehetett megállítani. Fáradhatatlan (és fárasztó) eszme-vadász volt, szinte öröme telt benne, hogy kísérőit kifulladásra. S ahogy a karizmaival kérkedett néha — mert erős is volt — úgy szerette fitagtatni okosságát is.

A logikát nemcsak azért szerette, mert rend és összhang, hanem (különösen a hegeli logika) tolvajnyelv is. S verset is, sokszor, úgy írt, mint aki találós kérdést tesz fel. A szavakat nemcsak arra használta, hogy kifejezzék, hanem arra is, hogy elrejtsek az értelmet. A t hiszem, Németh Andorral való nagy barátságának nyitja épp az, hogy a szavakkal és gondolatokkal való kockajáték szenvedélyében találkoztak. Volt valami *talmudista* Attilában.

A marxizmusában is. Imádott szöveget szétboncolni s össze-
rakni, sőtét helyeket megvilágítani, világos tételeket összezavarni.

No és az írástudókat megbotránkoztatni: azt hiszem, ennél nagyobb örömet kevés dolog szerzett neki. 1932-ben együtt szerkesztettünk egy folyóiratot, amelynek *Valóság* címén csak egy száma jelent meg. Abba írt Attila egy vezér-tanulmányt, oly szédítő dialektikával, a hegeli műszavak oly akrobatikus alkalmazásával, hogy párt-ellenőreink, Sándor Pál, Madár József s a derék Schönstein doktor a falnak másztak tőle. Nekem jutott a hálátlan feladat, hogy megmagyarázzam nekik, amit magam sem értettem. Dehogy mertem volna megvallani Attilának, hogy nem értem? Védtém tehát a cikkét körömszakadtáig; végül is megjelent. Azóta se láttam, mert a folyóiratot (már nem is tudom miért) a rendőrség elkobozta. Érdeemes volna előkeresni; azt hiszem Attila önkéntelenül kitűnő karrikatúráját adta benne a filozófiai halandzsának. Ám akkor halálos komolyan vette a dolgot.

Az első nap, hogy hozzávezetett Lakatos Péter Pál, a púpos, villogó szemű nyomdász-költő, ott találtam Attila mellett Judit asszonyt.

Valljam meg, hogy Judit még jobban imponált, mint a »Nincsen apám« költője? Magas homlokú, tiszta, komoly arcáról csak úgy sugár ott az osztályöntudat. Fenköltebb mozgalmi nőt, mint Judit volt akkor, (azt mondják az is maradt), el sem lehet képzelni. Attila talán gyengédebb mamát szeretett volna? Judit nemes volt,

mint egy őrzőangyal; a női kokettériának még az árnyékát is el-
 űzte, mint illetlent; s szigorúan vigyázott Attila erkölcsére, mint
 egy guvernánt. Mily boldog voltam, amikor megtisztelt leereszkedő
 mosolyával s egy pohár borral, almával kínált?

Parancsoló volt, örökké éber és hangsúlyozottan, ünnepélyesen de-
 rék. Gorkij »Anyá«-jában szerepelnek ilyen kérlelhetetlen asszo-
 nyok. A szegénységet, a nyomorúságot, büszke méltósággal viselte,
 mint egy ekkövet, s a legaantasabb munkát is szinte kihívóan
 felemelt fejjel végezte. Csodálatosan rendben, mosva-vasalva tar-
 totta Attilát, a lakást, a padlót, mindennek frissen súrolt, fertőt-
 lenítő szaga volt körülötte.

O Judit! miért vesztünk végül is össze? A közelebbi okára már
 nem emlékszem: valami családi pletykaság lehetett... De valójá-
 ban az történt, hogy egy nap fellázdattam Judit ellen (mint ahogy
 néhány évvel később Attila is fellázdatt.) Nem azért, mert nem volt
 igaza, hanem épp, mert mindig igaza volt; lengett mint egy zászló.
 Azt nem lehetett kibírni benne, hogy tökéletes volt a maga nemé-
 ben; makulátlan, mint egy márványszobor, úgyhogy az ember
 kétszeresen érezte előtte szeplőinek szégyenét. Különben is Judit-
 nak (vagy csak mi képzeltük ezt, bukdácsoló, ingatag, rossz gyere-
 kek) mindig szemrehányó volt a tekintete; mintha mindig önkriti-
 kát követelt volna tőlünk, egy testet öltött E. B. (Ellenőrző Bizott-
 ság).

Igen, túl szigorú volt; rideg angyal, túlságosan magas köve-
 telményeket támasztott irántunk. Villogott, mint a guillotine, mint
 a jégzilánkok a Korong-utcai ablakon. Igaza volt, persze hogy
 igaza volt. Nem az ő hibája, hogy mi akkor egészen másra, valami
 megbocsátó, elnéző, testvéri melegségre vágyódtunk.

Akkor épp a Dante és Pantheon könyvkiadók közös vállalko-
 zásában megjelenendő *Új Lexikon* szerkesztőségében dolgoztam,
 amikor egy reggel fél tíz felé felhívott Attila.

— Egész éjjel nem aludtam, — mondta izgatottan — verset
 írtam, most fejeztem be.

— Szépet? — kérdeztem.

— Várj csak, fölolvassom, majd megmondod.

— Inkább hozd be délután a Szép Szó-hoz, — mondtam aggo-
 dalmasan, a főszerkesztő, Juhász Vilmos felé pislantva, akiről tud-
 tam, hogy nem szereti a hosszúranyúló telefonbeszélgetéseket.

— Nem, én most akarom hallani a véleményedet, erősködött
 Attila. S már olvasta is a telefonba: »Nagyon fáj.«

»Kívül-belől
 leselkedő halál elől
 (mint lukba megriadt egérke)...«

Ma is fülembe cseng, ahogy a kagylóba skandálta, személytelenül, nyilván magára erőszakolt tompasággal:

»Nincsen helyem
 így, élők közt. Zúg a fejem,
 gondom s fájdalomam kicifrázva;

*mint a gyerek
 kezében a csörgő csereg,
 ha magára hagyottan rázza.«*

Aztán hirtelen megállt: — Hogy tetszik? — kérdezte.

Mit felelhettem volna erre? Hogy ez túl van minden esztétikán? Hogy e segélykiáltás hallatán hogy is figyelhet bárki is a hang színére?

»...kívül-belől
 menekülő élő elől
 a legutolsó menedéket.«

— Na, miért nem szólsz? — kérdezte megint; s hozzátéve, tárgyilagosan, mint egy mesterember, aki gyártmánya értékét védi:

— Egész éjszaka írtam. Gondolod, jó lesz a lapnak?

Mármost a mi lapunknak, a *Szép Szónak*.

— Hogy ne volna jó? — dadogtam, bután tehetetlenül. — Gyönyörű, — mondtam —, egyik legnagyobb szerűbb versed, de rettenetes...

— Azt akartam megírni, mondta, a rettenetet. A poklot, dalban elbeszélve.

A hangja jókedvűen csengett, mintha csak engem akart volna vigasztalni, pokoljáró Tar Lőrinc: — Addig rossz csak, amíg ki nem jön az emberből. Most már minden rendben van, megszülettem, megyek lefeküdni.

S olyan meggyőzően mondta ezt, hogy elhittem, minden rendben van. Attila írt egy megrázó verset, hazament lefeküdni s én visszaültem az íróasztalhoz dolgozni tovább.